

Розділ I

СТОРІНКИ ВІТЧИЗНЯНОЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ІСТОРІЇ

УДК 94(477)“18/19”

О. М. Донік

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
відділ історії України XIX — початку XX ст.,
Інститут історії України НАН України
(м. Київ, Україна), donnik@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1155-161X>

КУПЦІ-УКРАЇНЦІ КИЄВА В УМОВАХ УНІФІКАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОГО УРЯДУ (КІНЕЦЬ XVIII — СЕРЕДИНА XIX ст.)

Мета дослідження полягає у з'ясуванні становища українського купецтва в Києві з кінця XVIII до середини XIX ст. Остаточна ліквідація 1834 р. в місті (власне на Києво-Подолі) самоврядування за магдебурзьким правом означала поступове російщення цієї його частини, де якраз переважало українське населення. Під час дослідження було використано методи історико-генетичний, порівняння, контекстного аналізу, біографічний і типологізації.

З'ясовано, що допоки існувала магдебургія, місцеве купецтво на Києво-Подолі опиралося уніфікаційним заходам центральної влади, продовжувало утримувати важливі позиції в економічному і громадському житті. Аналіз імперської політики у вказаний період засвідчує, що традиційному патриціату російська влада активно протиставила насамперед купців-старовірів, які досить інтенсивно переселялися до Києва й вели жваву торгівельно-промислову діяльність. Установлено, що започаткування в 1830-х рр. міської думи за загальноімперським зразком означало остаточне усунення від влади на місцевому рівні українського купецтва та заміну його етнічними росіянами. З XVIII ст. та особливо в першій половині XIX ст. купці-росіяни за умов суттєвого державного протекціонізму, надання пільг у веденні підприємницької діяльності, стали надійними провідниками офіційного курсу імперської влади, спрямованого на уніфі-

кацію й нівелювання українського життя в Києві. Визначено, що не тільки купці-росіяни, а й чимало нащадків українських купецьких родин перетворювалися на переконаних прихильників централістичної великодержавної політики, діючи в унісон із російським чиновництвом.

Ключові слова: купець-українець, міське самоврядування, магдебурзьке право, Київська дума, купець-старовір, російська уніфікаційна політика.

O. M. Donik

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History),
Senior Research Fellow, Department of the History of Ukraine XIX —
Early XX century, Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine
(Kyiv, Ukraine), donnik@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1155-161X>

UKRAINIAN MERCHANTS OF KYIV IN THE CONDITIONS OF UNIFICATION POLICY OF THE RUSSIAN GOVERNMENT (THE END OF THE XVIII — THE MIDDLE OF THE XIX century)

Abstract

The purpose of the study is to clarify the situation of Ukrainian merchants in Kyiv since the end of the 18th century to the middle of the 19th century. With the final abolition of self-government under Magdeburg law in 1834, namely in Kyiv-Podil, actually a magistrate's city, it meant the gradual Russification of this part of Kyiv, where the Ukrainian population predominated. During the study, the methods of historical-genetic, comparison, contextual analysis, biographical and typology were used.

It was found that while Magdeburg existed, the Ukrainian merchants in Kyiv-Podil resisted the unification measures of the central government, and continued to hold important positions in its economic and social life. An analysis of imperial policy during this period shows that the Russian authorities actively opposed the city's Ukrainian patricians, first of all, the old-faith merchants, who moved quite intensively to Kyiv and carried out lively trade and industry. It has been established that the appearance of the city council in the 1830s, following the general imperial model, meant the final removal from power at the local level of the old Ukrainian merchants and their replacement by ethnic Russians. Beginning in the 18th century, and especially in the first half of the 19th century, Russian merchants, under conditions of substantial state protectionism and business privilege, were reliable leaders of the official course of imperial power aimed at unifying and leveling Ukrainian life in Kyiv according to Petersburg standards. It is determined that not only Russian merchants, but also many descendants of Ukrainian merchant families evolved into convinced and sincere supporters of centralist and great-power policy, acting in unison with the Russian bureaucracy.

Keywords: *Ukrainian merchant, city self-government, Magdeburg law, Kyiv Duma, merchant-old believer, Russian unification policy.*

Наприкінці XVIII ст. Київ, як головний центр розлогого регіону — Південно-Західного краю, що опинився у складі Російської імперії після другого поділу Речі Посполитої, таєднав правий і лівий береги Дніпра, залишався староукраїнським як за культурним образом, так і за національним складом, де майновиті прошарки населення, місцеве купецтво були православно-українськими¹. Утім на середину XIX ст., коли панівне становище в місті посядуть купці-росіяни, ситуація стане іншою.

Незважаючи на інтерес до історії підприємництва, до процесів формування модерного міста, що існує в останні десятиріччя та втілюється у вагомій науковій праці, історія купецької верстви залишається ще недостатньо розробленою у вітчизняній історіографії. На цьому тлі значна увага приділяється регіональному аспекту у вивченні діяльності купецтва як специфічної соціальної групи з типовими заняттями, побутовими традиціями, культурною орієнтацією й роллю в господарському і громадському житті². З'явилися студії про окремих найбільш відомих у Києві підприємців купецького походження, в яких зроблено наголос на їх соціокультурній діяльності³.

Уже з кінця XIX ст. аналізувався фактичний матеріал про кількісне зростання купецтва на Подолі в окремі роки, обґрунтовувалося, як саме та за рахунок кого воно формувалося, описувалися оподаткування та зловживання⁴. У 1920–1930-х рр. у працях про роль вітчизняного господарства в економіці Російської імперії, характер українсько-росій-

---

¹ *Гирич І.* Київ як українське місто // *Гирич І.* Український Київ кінця XIX — початку XX ст.: культурологічний есей. Київ, 2017. С. 93–111.

² *Гуржій І. О., Гуржій О. І.* Купецтво Києва та Київщини XVII–XIX ст. Київ, 2013. 284 с.; *Беліков Ю. А.* Купецтво Харківської губернії (друга половина XIX — початок XX ст.): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Харків, 2003. 267 с.; *Донік О. М.* Купецтво України в імперському просторі (XIX ст.). Київ, 2008. 271 с.; *Глизь Ю. І.* Київська міська дума: розбудова модерного міста. Київ, 2019. 328 с. та ін.

³ *Ковалинський В. В.* Меценаты Киева. 2-е изд., доп. Киев, 1998. 528 с.; *Его же.* Семья Терещенко. Киев, 2003. 388 с.; *Третьяков А.* Киевские купцы. Киев, 2020. 851 с.; *Донік О. М.* Родина Терещенків в історії доброчинності. Київ, 2004. 314 с. та ін.

⁴ *П. Л. [Лебединцев П.]*. Население Киева в прошлом столетии // Киевская старина. 1884. Т. 8. № 2. С. 352–354; *Его же.* Киев за 60 лет перед сим [1833 г.] // Труды Киевской духовной академии. 1909. № 2. С. 312–330; *Каманин И.* Последние годы самоуправления Киева по магдебургскому праву. Киев, 1888. 91 с.; *Левитский О.* Тревожные годы (Очерки из общественной и политической жизни г. Киева и Юго-Западного края в 1811–1812 гг.) // Киевская старина. 1891. Т. 35. № 10. С. 1–21, № 11. С. 169–194; 1892. № 11. С. 186–212; № 12. С. 337–360.

ських торгових відносин частково йшлося і про національний склад купецької верстви. Такі дослідники, як О. Варнеке, О. Оглоблін, М. Слабченко, відстоюючи тезу про наявність певної автономії української економіки, водночас писали про малочисельність місцевого купецтва на всіх етапах його розвитку, а від кінця XVIII до початку XX ст. — про практичне злиття (у статусі, торгових інтересах, навіть у використанні мови) з російським⁵.

Визначення місця купців-українців в імперському Києві наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст. в умовах проведення російським урядом уніфікаційної політики, особливо після скасування самоврядування за магдебурзьким правом (1834 р.), досі не стало предметом цілісного наукового дослідження, а тому постає завдання з'ясувати чинники, які призвели до того, що у цей час як у міському управлінні, так і в торгово-промисловій сфері Києва провідну роль відігравали купці-росіяни та комерсанти іншого етнічного походження, роль у цьому процесі центральної влади.

“Золота ера” київського купецтва почалася з середини XVII ст., коли воно було об'єднане у цехи й навколо магістратської адміністрації, та визначало культурне обличчя міста. Києво-Поділ (а Київ тоді, власне, і обмежувався Подолом) являв собою типове національно майже однорідне українське місто. Постійний римо-католицький костел — Олександрівський — з'явився тільки в 1817–1842 рр., і то за межами Подолу.

До 1648 р. Верхнє місто і Печерськ були по суті монастирськими поселеннями під орудою митрополита та архімандритів і ігуменів, які за наступні сто років поволі стали територіями, підвідомчими військовому командуванню, частинами російського Києва. Тут почали селитися (переважно на Печерську й вул. Московській) купці-росіяни. Іншу картину являв собою Поділ, де у центрі над ринковою площею домінувала кам'яна ратуша з вежею, поряд розташовувалися Братський монастир і Могилянська академія. Тут панувала архітектура козацького бароко, засвідчена в будівлях кількох монастирів і великого числа парафіяльних церков, два десятки з яких постали завдяки заможному міщанству — купецтву, що керувалося магдебурзьким самоврядуванням.

---

⁵ *Варнеке О.* Залізничне будівництво на Україні 1860-х рр. // Записки Одеського при УАН товариства. Секція соціально-історична. Одеса, 1927. Ч. 1. С. 7–10; *Оглоблін А. П.* Очерки истории украинской фабрики. Предкапиталистическая фабрика. Киев, 1925. С. 45, 46; *Оглоблін О.* Нариси з історії капіталізму на Україні. Харків; Київ, 1931. С. 38; *Слабченко М. С.* Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX ст. Б. м., 1925. Т. 1. С. 9.

Із завершенням періоду Гетьманщини та повноцінного міського самоврядування можливість фінансування подільським купецтвом громадського, культурно-релігійного будівництва зводилася нанівець. Воно поступово сходило з авансцени суспільного життя, натомість провідні функції в місті перебирали купці росіяни, євреї, навіть поляки, чехи, німці та швейцарці. Звичайно, серед київського купецтва траплялися представники українських родів, проте в XIX ст., а особливо на початку XX ст. це вже були “політичні малороси” з “вірнопідданими” великодержавними симпатіями й нетерпимим ставленням до “мазепинства”, тобто модерного українського руху⁶.

Упродовж другої половини XVII — другої половини XVIII ст. київське заможне міщанство, яке складалося з членів магістрату (війтів, бурмістрів, ратманів, цехового керівництва), усі зусилля спрямовувало на збереження своєї міської автономії від посягань центральної та місцевої російської й гетьманської адміністрацій: командування військової залоги, генерал-губернаторів і цивільних губернаторів, урядників, монастирів. Міщани та купці систематично надсилали в Петербург петиції про підтвердження магдебургії, наданої Києву наприкінці XV ст. великим князем литовським. Вони вели справжні економічні війни (що часто переростали у фізичні бійки) із “ратними людьми” київського гарнізону, котрі намагалися підірвати міську торговельну монополію на магістратському Києво-Подолі, а також багаторічні суперечки зі ще незалежними (до секуляризації 1786 р.) Києво-Печерською лаврою, Михайлівським монастирем, Софійським і Пустинно-Микільським соборами, Межигірським Спасом. Міщани й купці мали тривале протистояння з російською владою, що спочатку концентрувалася у Старому місті, а згодом розширила свою юрисдикцію до Липок (палацова частина) та Печерська (фортеця). Територій, підвідомчих російській адміністрації, ставало дедалі більше, зростала її економічна потуга на противагу українському Подолу, який поступово занепадав⁷.

Українське купецтво Києва складало переважно магістратські діячі, корінні та спадкові міщанські роди, козацька старшина Київського полку, православна шляхта. Вони мали можливість навчати своїх дітей в європейських університетах, торгували з повіслянськими й поодерськими німецько-польськими містами Данцигом (Гданськом), Бреслау (Вроц-

---

⁶ *Гирич І.* Київ як українське місто // *Гирич І.* Український Київ кінця XIX — початку XX ст.: культурологічний есей. С. 99–100.

⁷ Там само. С. 94.

лавом), Кенігсбергом⁸, орієнтувалися на країни як католицької, так і протестантської Європи, були пов'язані з обслуговуванням виробами ювелірного мистецтва ще несекуляризованих Межигірського Спаса, Софійського собору, Михайлівського і Печерського монастирів. Ситуація змінилася після ліквідації гетьманської влади в 1764 р. та скасування козацького адміністративно-територіального устрою. Знищення Січі (1775 р.) й запровадження замість магдебургії міського загальноросійського законодавства означало початок уніфікації як усього українського культурного життя, так і, у тому числі, місцевого купецтва.

Передання Києва під управління малоросійського генерал-губернатора за імператорським указом “Про приєднання Києва до Малоросії” (1775 р.)⁹, скасування полково-сотенної системи та створення Київського намісництва (1781 р.), остаточне знищення незалежності української церкви (1785–1787 рр.) аж ніяк не випадково збіглося у часі із запровадженням катерининського Міського положення (1785 р.). Традиційний устрій із магдебургією та купецтвом, яке шукало комерційні вигоди в європейській торгівлі на балтійському напрямку, мав поступитися новому порядку міського самоврядування й торгівлі з Європою спочатку через Архангельськ, а потім і Петербург.

За Петра I почалися систематичні економічні утиски місцевого купецтва і протегування купцям-росіянам. Самодержець намагався “нарівні з політичною автономією знищити Гетьманщину як самостійну економічно-господарську одиницю”. Про це у своєму листі від 22 вересня 1910 р. писав М. Грушевському його учень І. Джиджора: “Заборона вивозити безпосередньо за границю цілий ряд продуктів, зміна торговельних шляхів, піддання торгівлі під російську тарифу і т.д., результатом чого [...] було підірвання торгівлі і енергії українських купців [...], а це звабило сюди жидів”¹⁰.

---

⁸ Оляничин Д. Пам'ятки із минулого українського духовно-культурного життя в Кенігсберзі // Науковий збірник в 30 річницю наукової праці проф. д-ра Івана Огієнка. Варшава, 1937. С. 92.

⁹ Полное собрание законов Российской империи (ПСЗ РИ). Собр. 1-е. Т. 20, № 14 381. С. 223.

¹⁰ Цит. за: Пришляк В. Михайло Грушевський та Іван Джиджора: учитель і учень у світлі взаємного листування. — Режим доступу: <https://www.m-hrushevsky.name/uk/Guide/DzhydzhoraIM/Pryshlyak2008/Doctor.html>

Невдовзі з'явилася праця І. Джиджори “Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 рр.”, яку було надруковано у чотирьох томах “Записок НТШ” за 1910–1911 рр. (передрук: Джиджора І. Україна в першій половині XVIII віку. Розвідки і замітки / 3 передм. М. Грушевського. Київ, 1930. С. 1–96).

Найприбутковішою статтею експорту з українських земель на початку XVIII ст. була велика рогата худоба. Вивіз на європейські ринки відбувався традиційним упродовж століть шляхом — через Силезію (Шльонськ). Натомість Російська імперія бажала вести торгівлю з Австрією й Польщею напряду, без посередництва купецтва Гетьманщини. Українцям пропонувався набагато довший за звичний маршрут продажу товарів до Європи — через Архангельськ¹¹.

Уже у цей час багато клопотів київським купцям завдавала поява в місті московських торговців. Вони з'явилися тут як маркітанти при армії, або як “гості”, яким уряд доручав закуповувати, а іноді й продавати “заповедные товари”. Деякі з них оселилися в Києві та навіть збудували собі двори на Подолі, але до міщан не приписувалися й міських повинностей не виконували¹².

Така політика, спрямована на обмеження можливостей і прав купців-українців Києва, тривала й за наступних імператорів. У результаті цілеспрямованих зусиль влади число та фінансові статки їх скорочувалися. Натомість зростав вплив і кількісний склад росіян, які почали витісняти місцевих конкурентів з усіх сфер міського життя, зокрема й у ділянці культури.

Отже традиційне купецтво, яке було задіяне у життєвий простір, що пов'язувався з Річчю Посполитою, поволі зникало, переходило під керування нових економічних господарів міського життя — купців-росіян. Такі зміни відбувалися від другої половини XVIII ст. й до середини XIX ст. Хронологічно це відповідало двом визначальним подіям у житті Києва: запровадженню 1785 р. “Жалуваної грамоти містам” і ліквідації в 1834 р. магдебурзького права. Обидва акти були пов'язані з просуванням Російської імперії до Чорного моря, турецьких проток та ліквідацією польської державності. Київським, внутрішнім для Росії, подіям передували її перемоги у війнах з Османською державою та перший поділ Речі Посполитої (1772 р.). Відтак на прикордонний статус України вже можна було не зважати.

О. Андрієвський наголошував на двох знакових датах для кінця XVIII ст. у суспільно-національній історії міста: 1782, 1797 рр. Перед цим, у 1775 р., Київ було приєднано до Малоросійської губернії з припиненням давньої гетьманської юрисдикції, яка прив'язувала місто до Київського козацького полку як територіально-адміністративної одиниці. Київ 1780–1790-х рр., писав О. Андрієвський, “за складом службового

---

¹¹ Джиджора І. Україна в першій половині XVIII віку. С. 7–10, 27–30.

¹² Делімарський Р. Магдебурзьке право у Києві. Київ, 1996. С. 85.

класу, за характером життя цього суспільства і за мовою був цілком українським містом [...] Подільське міщанство з його магістратом, живучи абсолютно окремим від прийшлоного печерського населення життям, вищою мірою неприязно ставилося до лівобережного малоросійського правління¹³. Знаковими подіями, котрі визначали зміну усталеного порядку життя, стало запровадження намісництва (1781 р.) й перетворення Києва на його центр, що збільшило наплив української козацької шляхти з Лівобережжя, а також перенесення в 1797 р. до Києва після третього та останнього поділу Речі Посполитої дубенського ярмарку, що мало наслідком приплив польської шляхти з Правобережжя (Контрактовий будинок, який з'явився в 1817 р. на головній площі Подолу, передбачався передусім для гуртової торгівлі землевласників-поляків). Із міста, яке тяжіло до Лівобережної України, Київ перетворився на центральний правобережний осідок, а отже відбувся і трансфер еліт¹⁴. Польська була представлена магнатами та шляхтою, українське лівобережне дворянство почало концентруватися в губернських центрах Чернігові й Полтаві, а російська еліта (чиновництво, військовики) спиралася на економічну потугу купців-росіян.

У середині XIX ст. фіксується близько тридцяти київських родів, які вели справи ще на початку XVIII ст. і належали до купецтва. У деяких сім'ях до торговельно-господарської галузі залучалися до десятка осіб. А. Третяков нараховує більше півсотні представників київської магдебургії серед міського купецтва після 1834 р. Це родини Балабух, Барщевських, Берестовських, Войтенків, Гоцаснків, Григоровичів-Барських, Денисенків, Домарацьких, Іващенко, Кириченків, Киселівських, Кобців, Козловських, Котляревських, Кочевих, Кравченків, Куличевських, Лакерд, Миславських, Митюків, Новицьких, Підгайних, Покровських, Рибальських, Рудників, Савицьких, Стрільбицьких, Сухот, Червінських та ін. Цікаво, що на кінець XIX — початок XX ст. в купецькому статусі залишилося буквально півдесятка родин. Передусім це Балабухи, Григоровичі-Барські, Кобці, Митюки (Митюкови) та Покровські¹⁵.

Від кінця XVIII ст. до 1914 р. А. Третяков фіксує близько 5 тис. осіб, що одержували купецькі свідоцтва. При цьому стара торгова еліта складала не більше 2% серед загалу купців. Не говорячи вже про те, що більшість українських купецьких родин у XIX ст. втрачала свою тради-

---

¹³ Андрієвский А. Архивная справка о составе Киевского “общества” в 1782–1797 // Киевская старина. 1894. Т. 44. № 2. С. 192–193.

¹⁴ Там само. С. 194–203; Делімарський Р. Магдебурзьке право у Києві. С. 97–98.

¹⁵ Див.: Третяков А. Киевские купцы. С. 80–81, 232–233, 352–354, 476, 535–536.

ційну опозиційність стосовно уряду, перетворюючись на типових представників своєї верстви.

У науковій літературі наголошується, що купецтво в Україні передусім виконувало функцію першопрохідців у розвитку промисловості, натомість стояло осторонь процесу творення української нації. У відстоюванні суто національних інтересів купці-українці виявляли стриманість. І причиною цьому була насамперед асиміляційна політика самодержавства.

Маючи солідні економічні позиції, особливо в торгівлі, купецтво в умовах існування станового принципу у виборчому процесі було провідною силою дореформеного міського громадського управління. 23 грудня 1834 р. указом Миколи I “Про перетворення управління міста Києва” привілеї відповідно до статей магдебурзького права скасовувалися. Самодержець “визнав за благо” для управління міським господарством запровадити в Києві, за прикладом інших міст імперії, міську думу. І коли 19 березня 1835 р. відбулися перші вибори, а на міського голову балотувалися купці-росіяни П. Дегтерьов, С. Личков, П. Єлисеєв та І. Ходунов, найбільше голосів здобув саме останній. Але київський, подільський і волинський генерал-губернатор В. Левашов цей вибір не схвалив, відтак за десять днів першим міським головою Києва став П. Дегтерьов¹⁶. Після затвердження на посаді він склав присягу: “Обіцяю і клянуся Всемогутнім Богом, перед святим його Євангелієм у тому, що хочу й повинен при виборі у встановлені громадські посади, для справляння правосуддя й інших справ, за чистим моїм сумлінням та честю, без упередження і власної користі, усуваючи ворожнечу та зв’язки поріднення і дружби, обирати з моїх товаришів таких, яких, за рисами розуму й сумління їх, уважаю я найздатнішими та найдостойнішими й від яких сподіваюсь, що вони виявлять себе ревними щодо користі громадської”¹⁷.

Реакція київського купецтва та міщанства на започаткування міської думи та перехід влади в місті до купців-росіян була вкрай негативною. У колишнього секретаря думи Вертипороха зберігся вірш “Скорбь киевлян о потере магдебургского права”, написаний у 1835 р. специфічною мовою, авторства, можливо, купця, що займався аматорським віршуванням. У ньому є такі рядки:

“Дуже щось не гарно буде:
Хочуть голову збирать.

---

¹⁶ Друг О., Ковалинський В., Мельник О. Від вїйта — до мера. Київ, 2004. С. 24.

¹⁷ Ковалинский В. Меценаты Киева. С. 183.

Аже ж голову ми маєм?
Дак се ж, бачить, для цехів.
Сего тільки ми вважаєм,
А той буде для панів,
Да ще не с здешніх
Збиратимуть чередом —
Се закуска для тутешніх,
Бо всі, бачить, під судом...
Перелізуть до нас сміло,
Тут артіль їх завелась,
Поставають всі панами,
Хоч і в патлах з бородою,
Та тут буде головою...
Прогуляли права наші —
Москаль буде панувать”¹⁸.

Так ліквідація самоврядування в Києві за нормами магдебурзького права сприяла перетворення його з українського на по суті російське місто, подібно до інших міських центрів у власне Росії.

У доповнення до указу від 23 грудня 1834 р., що остаточно знищував залишки міської автономії, Микола I затвердив указ від 8 березня 1835 р. “Про пільги купецтву міста Києва”¹⁹. Мотивований нібито піклуванням про “умножение населения и ободрение промышленности в знаменитом древностью городе Киеве”, насправді він був скерований на те, щоб привабити до міста купців-росіян, переважно старовірів, та комерсантів інших етносів. Указ надавав пільги тим торговцям, які купували в Києві нерухомість або засновували тут підприємства. Захищаючи інтереси передусім росіян, документ фактично спонукав їх переселятися до Києва й перебирати до своїх рук місцеве господарське життя.

Свого часу історик К. Антипович звернув увагу на те, що коли Павло I у 1796 р. повернув Києву його попередній статус, ліквідований за Катерини II, це вже не відповідало поточним умовам, адже в місті змінився не лише склад населення, а й почався “процес денаціоналізації міщанства”. Погоджуючись із думкою киевознавця В. Щербини, дослідник обґрунтував тезу про те, що за тодішніми “гарними формами не було вже серйозного змісту”. Причинами такого явища стали, з одного боку, “централістична” політика уряду, який не міг і не бажав залишити

¹⁸ Цит. за: *Щербина В.* Боротьба Києва за автономію // Київ та його околиця в історії і пам’ятках / Під ред. акад. М. Грушевського. Київ, 1926. С. 216.

¹⁹ ПСЗ РИ. Собр. 2-е. Т. 10. № 7931. С. 211.

автономність місту; з іншого, — надмірні зловживання в магістраті вже давно викликали незадоволення вищої влади. Укази від 23 грудня 1834 р. про реорганізацію управління Києва та від 8 березня 1835 р. про пільги місцевим купцям К. Антипович охарактеризував однозначно як надання переваги росіянам. Із його погляду, події в місті яскраво відображали загальноімперські тенденції, що проявлялися по всій інкорпорованій Україні, а їх “провідниками” став міський голова П. Дегтерьов та його наступники П. Єлисеєв, А. Бухтєєв, І. Ходунов та ін.²⁰

О. Оглоблин відзначав особливі риси купців-росіян, їх підприємливість, активність, що дозволяло брати гору в конкуренції з українцями. Він писав: “Російське купецтво відіграло роль посередника між російським виробництвом та українським споживачем. В майбутньому, з просуванням російського капіталізму на південь і закріплення його на чорноморському ринку, коли російські фабриканти безпосередньо беруть участь в українській торгівлі, ліквідуючи купецьке посередництво не лише в гуртовій, але частково й в роздрібній торгівлі, російське купецтво розвиває потужну промислову діяльність”²¹.

Німецький мандрівник Й. Г. Коля, відвідавши харківський ярмарок у 1840 р., відзначав домінування купців-росіян в українській торгівлі. Вони бралися за продаж будь-якого товару. Українці ж, навпаки, не постачали на ринок навіть те, що вироблялося на місці: худобу, повсть, овечі шкури та ін. Доходило до того, що й роздрібну торгівлю контролювали росіяни. На думку Й. Г. Коля, українці, котрі переважно займалися хліборобством і скотарством, менш підприємливі порівняно з росіянами²². Нам здається, причиною тут була не стільки якась національно зумовлена “підприємливість”, скільки те, що за росіянами стояла потужна імперська держава. Натомість серед українців у Речі Посполитій комерція не була пануючою, провід у цій справі тут належав традиційним “купецьким націям” — євреям і вірменам (значний відсоток припадав також на поляків та німців).

О. Оглоблин відзначав неабияку активність, завзятість, ба навіть агресивність купців-росіян. Осідаючи у великих міських центрах, вони прибирали до своїх рук торгівлю, засновували промислові підприємства, що були пов’язані з місцевою й закордонною торгівлею, ставлячи собі за мету оволодіти українським ринком із середини. Уже на початок ХІХ ст.

---

²⁰ Антипович К. Праці В. І. Щербини з історії Києва // Нові студії з історії Києва Володимира Івановича Щербини. Київ, 1926. С. XXXI–XXXII; Гуржій І. О., Гуржій О. І. Купецтво Києва та Київщини XVII–XIX ст. С. 27–28.

²¹ Оглоблин О. Очерки истории украинской фабрики. С. 40.

²² Див.: Там же. С. 44.

передусім купці, які складали 3-тю гільдію, закріпилися в місцевому господарстві та суспільстві, цілковито контролюючи роздрібну торгівлю²³.

На першу третину XIX ст. етнічно російське купецтво ще не становило в українських містах сталої більшості, маючи лише невелику чисельну перевагу над місцевим. На росіян припадало 35,5% представників купецької верстви, а на українців — 31,4%. Третє місце належало євреям — 12,4%²⁴.

Навіть традиційно українські промисли й ремесла досить швидко опинялися в руках росіян, і вони потроху витісняли з цієї справи місцевих конкурентів. Водночас слідом за купцями до Києва та інших міст перебиралися й росіяни-робітники. Промовистим виглядає приклад віддавна українського шкіряного виробництва Києва. Найбільший у місті завод (65 зайнятих) належав орловському купцеві І. Серебренникову. У середині 1840-х рр. річний прибуток підприємства становив 143 тис. руб., що дорівнювало 70% оборотного капіталу. Причому 73% працівників були уродженцями Орловської й Калузької губерній²⁵.

Утім росіяни почали проникати у середовище міського українства Києва задовго до цього. Ще перед 1785 р. на Подолі селилися купці, котрі, руйнуючи магдебурзьку солідарність, відстоювали в місті імперські державні інтереси. У Києві, зокрема, осіли Смородинові, Свешникові, Бубнови, Ходунови, Дегтерьові, Личкови та ін.²⁶ Вони ставали власниками садиб, крамниць, лазень, здійснювали широкі торговельні операції. На початок XIX ст. в місті вже мешкали кілька десятків купців-росіян, на яких імперський уряд і спирався, упроваджуючи 1834 р. міську думу замість давнього магістрату. Рекрутувалися кадри “нових киян” переважно з Калузької губернії. Трохи менше було представників Курщини, Орловщини (Брянська округа входила до смуги традиційного контакту Києва з власне російськими територіями, тим більше, що вони межували зі Стародубським полком, який тяжів до Києва та давав останньому чимало своїх мешканців). Переселялися й комерсанти з Тульщини, Ярославщини (але набагато менше). Переважне число купців-росіян були старовірами. Вони тікали в Україну від переслідувань центрального уряду, але тут ставали провідниками російських державно-культурних цілей. Найвідомішою була старовірська родина неодноразово згадуваних Дегтерьових.

²³ Там же. С. 51.

²⁴ Там же.

²⁵ Там же. С. 106–107; Державний архів м. Києва. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 1506.

²⁶ *Третьяков А.* Киевские купцы. С. 145, 248, 432, 686.

На рубежі XVIII–XIX ст. до Києва (на Поділ) перебралися Бахареви. Представник цього роду — Семен Михайлович (1800–1849 рр.) — навіть став старостою подільської Воскресенської церкви (її ктиторм був один із засновників козацтва О. Дашкович). Це свідчило, що громада сприймала його як свою людину. Тоді ж переселився до Києва виходець із Дмитрієва (Курська губернія) Д. Безсонов (1788–1854 рр.). Репрезентант великої купецької родини О. Бубнов (1789–1850 рр.) займався традиційним для місцевого купецтва виготовленням і продажем варення (що, правда, це вже стосувалося перших десятиліть XIX ст.). Його родич М. Бубнов (1793–1847 рр.) у період останнього піднесення магдебурзького самоврядування фіксувався за документами як ремісник срібного цеху. Це теж було традиційне заняття київських міщан і купців попередніх часів. Вільновідпущений селянин Калузької губернії В. Григор'єв задля потрапляння до купецької верстви й одержання пільг придбав на подільській вул. Воздвиженській будинок війтівської родини Сичеських²⁷.

Діяльність вихідців із Калуги купців-старовірів Дегтерьових стала цілим періодом в економічному житті Києва та в історії доброчинності²⁸. Найвідомішим із них був син першого голови Київської думи Парфентія Михайловича — Михайло, який значно розвинув власну торгівельно-промислову фірму, у 1860-х рр. увійшов до кола найвпливовіших киян, згодом змагався в багатстві з Терещенками, Бродськими й під кінець життя володів 10-мільйонним статком²⁹.

Купець з Ярославської губернії І. Ходунов (1788–1853 рр.), котрий заснував перший завод із виробництва воскових свічок, користувався навіть більшою, ніж у П. Дегтерьова, популярністю серед киян, але все-таки не мав таких фінансових засобів, як останній, та прихильності адміністративної влади (що було засвідчено вище)³⁰. Урешті цей купець 1-ї гільдії, власник свічних і миловарних заводів, домовласник, ініціатор відкриття першої народної школи, після того, як В. Левашова було

---

²⁷ Там же. С. 91, 93, 144–145, 233.

²⁸ Благотворительные учреждения [коммерции советника, потомственного почётного гражданина и почётного гражданина г. Киева] Михаила Парфентьевича Дегтерева и приют [потомственной почётной гражданки] Елизаветы Ивановны Дегтеревой за десятилетие 1902–1912 г. Киев, 1913. С. 6–8.

²⁹ Ковалинский В. Меценаты Киева. С. 186.

³⁰ Краткая биография бывшего Киевского городского головы Ивана Ивановича Ходунова // Известия Киевской городской думы. 1909. № 7–8. С. 24–26; Паталеев О. Старий Київ. Зі спогадів Старого Грішника. Київ, 2013. С. 397.

відсторонено від посади генерал-губернатора, аж на три каденції (1838–1841, 1844–1847, 1851–1853 рр.) став київським міським головою³¹.

Після 1834 р. купці-росіяни почали особливо активно перебиратися до Києва. Так, старовіри Попови прибули сюди з Калуги в 1840-х рр., зокрема найвідоміший із них — Микола Фадейович, цукрозаводчик, почесний громадянин Києва, гласний думи (у 1880-х рр. він заснував безплатну офтальмологічну лікарню на 30 ліжок)³². Тоді ж переселилися з Тульської губернії М. Мінцов, а з Орловської — І. Зуєв. Біржовий маклер і купець 2-ї гільдії С. Надсон (родич знаного російського поета) перебрався до Києва з Петербурга так само в період між ліквідацією магдебурзької та Кримською війною³³.

Великий вплив на київське життя мав купець 1-ї гільдії з Курської губернії М. Хряков (1829–1900 рр.), який прибув до Києва 1861 р. Разом із М. Бунге був співорганізатором біржі (зокрема розробив її статут) та очолював упродовж 30 років біржовий комітет, обирався у гласні міської думи. Як фінансист та акціонер сприяв розвитку на Правобережжі цукрових, пивоварних і паперових заводів³⁴.

Економічні спроможності нащадків магдебурзького купецтва були малопотужними. Купцем 1-ї гільдії став лише Г. Киселівський, усі решта записувалися до 2–3-ї гільдій. Росіяни натомість являли собою міцну економічну силу, що спиралася на державу. Будучи орієнтованим не так на продаж, як на виробництво, вони зосереджували у своїх руках промислові підприємства. А оскільки етнічно російські підприємці концентрувалися передусім у великих містах України, то, відповідно, і число їхніх представників суттєво збільшувалося в найзначніших міських центрах.

Витіснення місцевого купецтва зі традиційних сфер економіки призводило до того, що в Києві, який упродовж тисячоліття, ще з часів Русі, славився кожум'яцтвом, чинбарством і шкіряною вичинкою (у цій справі існували навіть цілі династії, як Кобці³⁵, Митюки³⁶), у XIX ст. найбільше

³¹ Третьяков А. П. Киевские купцы. С. 686.

³² Сахновский В. Н. Врачебно-санитарные учреждения г. Киева. Справочная книжка для членов VI Съезда Общества русских врачей в память Н. И. Пирогова. Киев, 1896. С. 215–217; Неезе Э. Н. Глазная больница Поповых. Тринадцать лет больничной деятельности (Отчёт). Киев, 1896. 188 с.

³³ Третьяков А. П. Киевские купцы. С. 305, 472, 491–492.

³⁴ Там же. С. 690–691.

³⁵ Федоров В. Киевские мещане. Кто? Когда? Где? Киев, 2017. С. 384.

³⁶ Третьяков А. П. Киевские купцы. С. 477.

підприємство шкіряної галузі належало, як уже зазначалося вище, купцеві-росіянинові І. Серебренникову.

Колишні цеховики й магістраські діячі опинилися в досить вузькому колі купецької спеціалізації. Балабухи та Григоровичі-Барські виготовляли традиційне київське варення-конфітюр і збували його споживачам. У конкурентній боротьбі змагання виграли перші. Родоначальником цієї купецької династії став С. Балабуха (1771–1853 рр.). За легендою, кондитер-швейцарець Балї при почті Катерини II під час її подорожі до Нової Росії й Таврії в 1787 р. зламав у Києві ногу, тож мусив тут залишитися. Знічев'я він почав готувати з місцевих фруктів традиційне швейцарське варення, а потім поділився секретним рецептом із Балабухами³⁷.

С. Балабуха був бургомістром, довголітнім старостою Успенської соборної церкви — головної на Подолі. Із шести його синів виготовленням варення продовжили займатися лише двоє. Зокрема, купець 3-ї гільдії М. Балабуха також був бургомістром магістрату. Під час головування в думі П. Єлисеєва в 1837–1839 рр. за його відсутності тимчасово виконував обов'язки міського голови. А вже у грудні 1847 р., внаслідок відмови обраного міського голови І. Ходунова, обійняв цю посаду (до 1851 р.). Мав фабрику з виготовлення варення, магазин та житловий будинок на Подолі³⁸.

Династія купців Григоровичів-Барських вела свій родовід від знакової постаті — архітектора І. Григоровича-Барського (1713–1791 рр.). Цікаво, що київські міщани мали кошти, щоб понад три десятиліття утримувати на постійних замовленнях цього талановитого зодчого з місцевих мешканців, який за родом діяльності відповідав купецькому стану XVIII ст.³⁹

М. Григорович-Барський (1833–1905 рр.) доводився знаному архітекторові правнуком. Родина згодом переключилася на виробництво межигірського фаянсу, а також на домовласництво (зведення прибуткових будинків із подальшим здаванням помешкань), виготовлення різної поліграфічної продукції у власній типографії (50 тис. руб. на рік приносила їм одна з найбільших київських друкарень). В. Барський (нерідко нащадки засновника роду спрощували своє прізвище, відкидаючи першу частину) володів крамницею із продажу бакалійних товарів та шкір і меблів на Подолі, мешкав у тому самому приміщенні, що й І. Григорович-Барський, — навпроти збудованого архітектором Успенського храму по вул. Прити-

---

³⁷ Ковалинський В. Київські мініатюри. Кн. 1. 2-ге вид., доп. Київ, 2006. С. 129–131.

³⁸ Державний архів Київської області. Ф. 280. Оп. 2. Спр. 991. Арк. 15 зв.–16; Ковалинський В. Київські мініатюри. Кн. 1. 2-ге вид., доп. С. 138–140.

³⁹ Кальницький М., Малаков Д., Юркова О. Нариси з історії Києва. Київ, 2002. С. 139–141.

сько-Микільській. Натомість найзаможніший і найвідоміший П. Григорович-Барський жив уже у Старому місті, був церковним старостою Софійського собору⁴⁰.

Торгівлею місцевого масштабу займався діяч міського самоврядування зі грецького роду Лакердів — Пилип Іванович (1756–1826 рр.). Він закінчив Києво-Могилянську академію, був бурмістром у складні для Києва роки французько-російської війни (1812 р.), а в 1813–1814 рр. — київським війтом. Його син, купець 2-ї гільдії І. Лакерда (1789–1841 рр.), також устиг побувати (в 1831 р.) одним з останніх бурмістрів Києва⁴¹. До підприємців і купців 2-ї гільдії належав ще один знаний представник українського магістратського роду — “верховеда” міського самоврядування Н. Сухота (1752–1818 рр.). Після рішення російської влади розібрати постраждалу в пожежі 1812 р. будівлю ратуші, саме в особняку Н. Сухоти в останній період свого існування розміщувався магістрат. А потім у цьому будинку відкрилася 3-тя чоловіча гімназія, де навчалося чимало дітей київського купецтва кінця XIX — початку XX ст.⁴²

Знаковими для Києва XIX ст. стали такі постаті міського самоврядування, як Г. Рибальський (1745–1812 рр.)⁴³ та Г. Киселівський (1772–1841 рр.)⁴⁴. Перший дослужився до чину колезького асесора, був підприємцем і збудував на Печерську напівротондний будинок (сьогодні це головна споруда Введенського жіночого монастиря на вул. Московській). У його похороні, що відбувався за старовинним церемоніалом, узяли участь діячі магістрату, представники цехових корпорацій. Це, мабуть єдиний “магдебурзький” киянин і війт (1801–1813 рр.), який заслужив вулицю на свою честь на Печерську, де стояв його будинок (вул. Рибальська).

Г. Киселівський був останнім київським війтом (1826–1834 рр.), обраним за старим звичаєм. Він також заробляв на продажу київського варення, але капітал збив на поштових диліжансах. Імперська влада, ліквідовуючи давні міські права Києва, закидала діячам магістрату “зловживання” ними своїм службовим становищем та надмірні фінансові витрати⁴⁵.

Деякі купці продовжували традиційну ювелірну справу. У XVIII ст. майже всі майстри в місті були православними українцями, адже основ-

⁴⁰ Паталеев О. Старий Київ. Зі спогадів Старого Грішника. С. 342–346.

⁴¹ Третьяков А. П. Киевские купцы. С. 400–401.

⁴² Ковалинський В. Київські мініатюри. Кн. 6. С. 608.

⁴³ Друг О., Ковалинський В., Мельник О. Від війта — до мера. С. 22.

⁴⁴ Салій І. Обличчя столиці в долях її керівників. Київ, 2009. С. 29.

⁴⁵ Ковалинский В. Меценаты Киева. С. 476; Третьяков А. П. Киевские купцы. С. 347.

ним їх “клієнтом” виступала церква. Натомість у XIX ст. ці замовлення виконували вже московські фірми, що спеціалізувалися на виготовленні предметів релігійного культу, а ювелірне виробництво перейшло до євреїв. Утім у першій половині позаминулого століття за інерцією ще працювали останні майстри київського золотарського і срібного цеху: М. Гоцаєнко (1770–1846 рр.), купець 2-ї гільдії Ф. Коробка (1791–1867 рр.)⁴⁶ (на вул. Сагайдачного зберігся його будинок), який на початку XIX ст. за замовленням Києво-Печерської лаври виконував іконостасні роботи для її підземних церков. Срібних справ майстер М. Підгайний (1778–1847 рр.) спочатку був записаний до купців 3-ї гільдії, а згодом змушений був перейти у звичайні київські міщани. Ремісником срібного цеху був Г. Бугаєвський (1776–1835 рр.). Із цеховиків-срібників походила династія купців Савицьких.

Родина Покровських так само обслуговувала церкву. Ремісником іконописного цеху був К. Покровський (1777 — після 1858 рр.), а вже найвідоміший із київських Покровських — Григорій Іванович (1819–1899 рр.) лише торгував церковним начинням, але також відзначився й на громадській ниві, ставши гласним міської думи та навіть міським головою Києва в 1857–1860 рр. Тривалий час він виконував обов’язки церковного старости Набережно-Микільської церкви⁴⁷. Родині Покровських належав і так званий “будинок Мазепи” (нині тут Музей гетьманства). Купцем був відомий київський ювелір С. Стрільбицький (1767 — ?)⁴⁸, що збудував на вул. Покровській на Подолі власний будинок.

Золотарі та срібники київського Подолу були не просто ремісниками, а митцями, що виховували дітей у повазі до культури. Не випадково на рубежі XVIII–XIX ст. син срібляра Л. Веделя Артемій став знаним композитором і диригентом⁴⁹.

Уже як купці в першій половині XIX ст. продовжували свою діяльність колишні київські цеховики: І. Денисенко (столяр), Г. Кириченко (м’ясник / різник), С. Куличевський (кушнір). Багатовікову традицію місцевого чинбарства підтримувала династія купців-шкіряників Кобців: Василь (1808 — ?) був чоботарем (шевцем), найвідоміший — Олексій (1862–1920 рр.) — володів шкіряним виробництвом на Куренівці⁵⁰.

---

⁴⁶ Звід пам’яток історії та культури України. Енциклопедичне видання. Київ. Кн. 1. Ч. 2. Київ, 2003. С. 1073.

⁴⁷ Паталеев О. Старий Київ. Зі спогадів Старого Грішника. С. 397.

⁴⁸ Федоров В. Киевские мещане. Кто? Когда? Где? С. 842.

⁴⁹ Гусарчук Т. В. Артемій Ведель. Постаць митця у контексті епох. 2-е вид., випр. і доп. Київ, 2019. 768 с.

⁵⁰ Третьяков А. П. Киевские купцы. С. 352–354.

Із XVII ст. була знана київська родина Барщевських. Купець В. Барщевський (1827–1915 рр.) провадив книжкову торгівлю, був відомим видавцем. Він, зокрема, надрукував знаковий твір лібералізму та європейсько-американської демократії — книжку А. де Токвіля “Демократія в Америці”, став одним із співзасновників міської публічної бібліотеки⁵¹.

У цілому слід констатувати, що купцям-українцям магістратського часу не був притаманним прагматичний капіталістичний “дух чистогану”. Заробляння грошей не стояло в них на першому місці, натомість цим більш виразно відзначалося передусім “нове купецтво” Києва — російське та єврейське.

Не існує чітких підрахунків стосовно представників купецької верстви в Києві. Суто умоглядно її представників можна вирахувати лише за переписами населення Російської імперії та матеріалами відповідних відділів канцелярії київського, подільського й волинського генерал-губернатора. За даними “Списка фабрикантам и заводчикам Российской империи 1832 г.” в “українських” губерніях на росіян припадало 52,6% усього купецтва, на українців — 22,2%, на євреїв — 20,9%, на іноземців — 1,9%, на інших (вірмен, молдаван, греків) — 2,4%⁵². За наступні 50–70 років цифри кардинально змінилися, єврейські купці в кілька разів чисельно переважали всіх інших.

Етнічний склад купців Києва у другій половині XIX ст. у цілому відповідав національному розподілу всіх мешканців міста. Звісно, соціальна фізіономія, а отже і специфіка зайнятості та економічна спроможність дещо різнилися. Основні: росіяни, євреї, українці, поляки. Відносно значним було число купців для малих за чисельністю національних груп: німці (остзейські й питомі), швейцарці, австрійці, австрійські чехи, караїми, мусульмани (представники передусім російського ісламу й турки), греки, італійці, французи, бельгійці, англійці, шведи.

Купці-росіяни контролювали в Києві важку промисловість, їм належали, особливо в перші дві третини XIX ст., майже всі ливарні та машинобудівні заводи. Також вони контролювали підприємства з переробки сільськогосподарської продукції (миловарні, дріжджові, спиртові, свічкові тощо)⁵³. Багато підприємців-росіян були власниками крамниць із продажу мануфактурних, бакалійних товарів і реалізації продуктів харчування (риба, м’ясо, хліб, борошно). Вони були представлені у сфері

⁵¹ Паталеев О. Старий Київ. Зі спогадів Старого Грішника. С. 335.

⁵² Див.: Оглоблин О. Очерки истории украинской фабрики. С. 47.

⁵³ Таранец С. Старообрядчество города Киева и Киевской губернии. Киев, 2004. С. 77–103.

надання послуг населенню (ресторанно-готельна справа, утримування лазень, здавання в оренду квартир у прибуткових будинках). Лісопромисловці теж були переважно росіянами. Найвідоміший — С. Могилевцев (1842–1917 рр.) — походив із Брянська. Хоч він усе своє доросле життя провів у Києві та багато грошей витратив на благодійність, усе ж заповів поховати себе на малій батьківщині. Підприємець щедро жертвував великі суми на зведення в місті громадсько-культурних споруд: політехнічного й комерційного інститутів, лікарні, Педагогічного музею — народної аудиторії⁵⁴.

Цегельна справа також переважно перебувала в руках російського та єврейського купецтва. Найбільшими власниками цегельень були В. Суботін, Л. Чернояров, Я. Бернер, родина Луньових. Лише на їхніх заводах виготовлялося по кілька десятків мільйонів штук цегли в рік. Натомість цукровиробництво в Києві та окрузі мало у цілому інтернаціональний характер. Найвідомішими цукроварами були єврейські купці-підприємці та “український тріумвірат” — родини Яхненків / Симиренків, Терещенків, Харитоненків⁵⁵. Але й купці-росіяни не пасли задніх. Навіть на Правобережжі, де традиційно сильні позиції мали польські власники цукрозаводів, відсоток росіян-цукроварів був досить значним. До київських купців були записані власники Смілянського заводу — перші підприємці, що використали парові машини для виробництва цукру: Олексій Олександрович (1823–1903 рр.) та Володимир Олексійович (1824–1898 рр.) Бобринські. Також займалася цукроварінням і провадила чайну торгівлю родина старовірів Попових⁵⁶. Це дало їм можливість стати відомими домовласниками, мати в Києві десятки прибуткових будинків.

Знаними діячами Київської міської думи були брати Чоколови — Іван і Микола, які володіли спиртово-дріжджовим заводом на вул. Глибочицькій та однією з найбільших друкарень на вул. Великій Житомирській. Про політичні вподобання цих купців свідчить той факт, що Микола Іванович став членом комітету зі спорудження пам’ятника П. Столипіну на Хрещатику. Його добродійна діяльність була значною: підтримував комерційну освіту, був членом багатьох комітетів із благоустрою Києва⁵⁷. Завдяки М. Чоколову на карті міста виник цілий район із неформальною назвою Чоколівка⁵⁸.

---

⁵⁴ Ковалинський В. Меценаты Киева. С. 425–426.

⁵⁵ Донік О. М. Купецтво України в імперському просторі. С. 117–122.

⁵⁶ Таранец С. Старообрядчество города Киева и Киевской губернии. С. 88–93.

⁵⁷ Третьяков А. П. Киевские купцы. С. 707–708.

⁵⁸ Киевлянин. 1903. 21 марта. С. 3; 1905. 7 августа. С. 2–3.

Остаточна ліквідація 1834 р. в Києві (власне на Києво-Подолі) самоврядування за магдебурзьким правом означала швидке російщення цієї частини міста, де доти домінувало українське населення, існувала й перевага місцевого купецтва. Міському патриціату російська влада протиставила купців-старовірів. Утворення нової міської думи за імперським зразком обернулося усуненням від влади традиційного купецтва та заміною його етнічними росіянами, які виступали провідниками офіційної державної політики, спрямованої на уніфікацію, нівелювання українського життя в Києві. Але не тільки вони, а й чимало нащадків місцевих купецьких родин ставали переконаними прихильниками централістичної великодержавної політики, працюючи в унісон із російським чиновництвом (звісно, із цього правила бували й поодинокі винятки). Зрештою вони повністю розчинилися в масі київських поселенців із Росії, а ослаблення обмежень проти євреїв призвело до того, що з другої половини XIX ст. Поділ став осередком уже єврейського підприємництва.

REFERENCES

1. Andrievskiy, A. (1894). Arkhyvnaia spravka o sostave Kyevskoho "obschestva" v 1782–1797. *Kyevskaia staryna*, 2 (pp. 192–203). [in Russian].
2. Antypovych, K. (1926). Pratsi V. I. Scherbyny z istorii Kyiva. *Novi studii z istorii Kyiva Volodymyra Ivanovycha Scherbyny* (pp. XXV–XXXIV). Kyiv. [in Ukrainian].
3. Bielikov, Yu. (2003). *Kupetstvo Kharkivs'koi hubernii (druha polovyna XIX — pochatok XX st.) (Candidates thesis)*. Kharkiv. [in Ukrainian].
4. Delimarskyi, R. (1996). *Mahdeburz'ke pravo u Kyievi*. Kyiv. [in Ukrainian].
5. Donik, O. (2008). *Kupetstvo Ukrainy v impers'komu prostori (XIX st.)*. Kyiv. [in Ukrainian].
6. Donik, O. (2004). *Rodyna Tereschenkiv v istorii dobrochynnosti*. Kyiv. [in Ukrainian].
7. Druh, O., Kovalynskiy, V., & Melnyk, O. (2004). *Vid vijta — do mera*. Kyiv. [in Ukrainian].
8. Dzhydzhora, I. (1930). *Ukraina v pershij polovyni XVIII viku. Rozvidky i zamitky / Z peredm. M. Hrushevs'koho*. Kyiv. [in Ukrainian].
9. Fedorov, V. (2017). *Kievskie meshhane. Kto? Kogda? Gde?* Kiev. [in Russian].
10. Hlyz, Yu. (2019). *Kyivs'ka mis'ka дума: rozbudova modernoho mista*. Kyiv. [in Ukrainian].
11. Hurzhii, I. O., & Hurzhii, O. I. (2013). *Kupetstvo Kyieva ta Kyivschyny XVII–XIX st.* Kyiv. [in Ukrainian].
12. Husarchuk, T. (2019). *Artemij Vedel'. Postat' myttsia u konteksti epokh* (2th ed). Kyiv. [in Ukrainian].
13. Hyrych, I. (2017). *Ukrains'kyj Kyiv kintsia XIX — pochatku XX st.: kul'turolohichnyj esej*. Kyiv. [in Ukrainian].
14. Kalnytskyi, M., Malakov, D., & Yurkova, O. (2002). *Narysy z istorii Kyieva*. Kyiv. [in Ukrainian].
15. Kamanin, I. (1888). *Poslednie gody samoupravleniya Kieva po magdeburskomu pravu*. Kiev. [in Russian].

16. Kovalynskiy, V. (2006). *Kyivs'ki miniatiury* (Vol. 1). (2th ed). Kyiv. [in Ukrainian].
17. Kovalinskii, V. (1998). *Mecenaty Kieva* (2th ed.). Kiev. [in Russian].
18. Kovalinskii, V. (2003). *Sem'ya Tereshhenko*. Kiev. [in Russian].
19. Neeze, E'. (1896). *Glaznaya bol'nica Popovykh. Trinadcat' let bol'nichnoj deyatel'nosti (Otchyot)*. Kiev. [in Russian].
20. Ogloblin, A. (1925). *Ocherki istorii ukrainskoj fabрики. Predkapitalisticheskaya fabrika*. Kiev. [in Russian].
21. Ohloblin, O. (1931). *Narysy z istorii kapitalizmu na Ukraini*. Kharkiv; Kyiv. [in Ukrainian].
22. Olianchn, D. (1937). *Pam'iatky iz mynuloho ukrains'koho dukhovno-kul'turnoho zhyttia v Kenihshberzi. Naukovyj zbirnyk v 30 richnytsiu naukovoi pratsi prof. d-ra Ivana Ohienka* (pp. 92–107). Varshava. [in Ukrainian].
23. Patalieiev, O. (2013). *Staryj Kyiv. Zi spohadiv Staroho Hrishnyka*. Kyiv. [in Ukrainian].
24. Salii, I. (2008). *Oblychchia stolytsi v doli ii kerivnykiv*. Kyiv. [in Ukrainian].
25. Scherbyna, V. (1926). *Borot'ba Kyieva za avtonomiiu. Kyiv ta joho okolytsia v istorii i pam'iatkakh / Pid red. akad. M. Hrushevs'koho* (pp. 167–216). Kyiv. [in Ukrainian].
26. Slabchenko, M. (1925). *Materialy do ekonomichno-sotsial'noi istorii Ukrainy XIX st.* (Vol. 1). [in Ukrainian].
27. Taranets, S. (2004). *Staroobryadchestvo goroda Kieva i Kievskoj gubernii*. Kiev. [in Russian].
28. Tretiakov, A. (2020). *Kievskie kupcy*. Kiev. [in Russian].
29. Varneke, O. (1927). *Zaliznychne budivnytstvo na Ukraini 1860-kh rr. Zapysky Odes'koho pry UAN tovarystva. Sektsiia sotsial'no-istorychna* (Vol. 1, pp. 5–22). Odesa. [in Ukrainian].